

Molek among the Hebrews

A Hebrew God or an Ancient Ritual?

Somayeh Rakhshanifar¹ | khalil Hakimifar²

1. MA, Department of philosophy and Religions, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran. Email: somayeh.rakhshanifar3@gmail.com

2. Corresponding Author, Associate Professor, Department of philosophy and Religions, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran. Email: kh_hakimifar@theo.usb.ac.ir

Abstract

The verse in the Old Testament that states, "All the firstborn are mine," has been interpreted in two different ways. One interpretation suggests that Yahweh demanded the sacrifice of firstborns, and children were offered as sacrifices to Him. The other interpretation reveals Yahweh's abhorrence of such practices and the severe warnings He issued to the Israelites against child sacrifices. The authors of the Old Testament depict "Molek" in the ancient Near East as a deity associated with child sacrifices. It seems that these authors deliberately attributed the act of child sacrifice to the God Molek to portray it as an alien and detestable practice in the eyes of Yahweh and to dissuade people from offering their children to Yahweh. The main question is: What is the connection between child sacrifice and Molek? Is Molek the name of a god, or does it refer to a specific ritual? This study is descriptive-analytical, based on sacred texts, historical records, and interpretations by scholars, and seeks to examine the nature, concept, and role of Molek among the Hebrews.

Keywords: Molek, Sacrifice, Old Testament, Firstborn.

Introduction

In the Old Testament, a deity named Molek, Moloch, or Molekom is described and introduced by the authors of the Old Testament as the God of fire and human sacrifice. This God demanded human sacrifices as part of the worship offered by his adherents. Biblical accounts indicate that child sacrifices were practised in most sacred places and high places in Israel and Judah. Molek is mentioned several times in the Old Testament, with most references in the Book of Leviticus. The Old Testament strongly opposes the practices associated with Molek, which involve child sacrifices. The Molek ritual is introduced in the Bible as a rite associated with child sacrifice. It was believed that Molek was a god who demanded the sacrifice of the firstborn. In the Bible, Leviticus 20 highlights Yahweh's opposition to child sacrifice for Molek. On the other hand, based on multiple biblical accounts, the firstborns are considered to belong to Yahweh and must be offered to Him. The question arises: Who was the recipient of the firstborns to be sacrificed?

Research Findings

The Bible appears to have undergone edits by various editors over time, with different parts of the Hebrew Bible being revised at other times. Nevertheless, the entirety of the Hebrew Bible unanimously rejects child sacrifice by the Israelites. However, there is evidence of child sacrifice in the worship of Yahweh as well. This indicates that there may have been misunderstandings among religious officials, the people, or the authors of the Bible regarding the Hebrew term meaning "dedication" or "offering." This term could have various meanings depending on its context. Another term that has led to differing interpretations is the term Molek, which is often used in the context of child sacrifice. It appears that this term was used as a synonym for child sacrifice, where the child was transferred from the human realm to the sacred realm to be sacrificed to God. However, there are disagreements among scholars about the usage of this term. Biblical authors warned perpetrators of sacrifices about the consequences, although it is possible that people also offered such worship to Yahweh, thinking it was commanded of them. The author criticises such individuals and their practices from an ideological perspective, a practice prevalent in the past but no longer common. Another likely possibility is that the term refers to a specific type of sacrifice in which a child is used as the offering. Verses in Jeremiah 37:31 and 19:5,6 confirm that what the people were doing was not what their God Yahweh had commanded. This indicates that while people believed they were acting according to divine command, the author explains that this was not the will of Yahweh. Consequently, misunderstandings arose among the people, and the author attempts to clarify that they had misunderstood Yahweh's will.

Conclusion

Molek in the Hebrew Bible and other ancient Near Eastern usages signifies a deity who accepts human sacrifices. Such claims cannot be substantiated throughout the Hebrew Bible or in specific texts interpreted by commentators, as these texts describe Molek as a deity who accepts child sacrifices through burning. On the other hand, while supporting the traditional interpretation, some scholars have compiled numerous ancient Near Eastern texts to argue for the existence of an ancient deity named Malik or Milik and have associated this God with the Bible. However, it is an assumption to equate these Akkadian gods with the Hebrew Molek. Therefore, the traditional interpretation of Molek as a god demanding child sacrifice cannot solve these issues when translating the term Molek. This study suggests the possibility that Molek was a religious practice personified and may have been a form of child sacrifice in the past that was later embodied in the Hebrew Bible. Personification was a standard literary device among ancient authors. The Molek ritual represented a type of child sacrifice personified to illustrate its impact on the religious system of the Hebrew Bible. Understanding the term Molek as a personified form of sacrifice leads to investigating the nature and uniqueness of this sacrifice and its connection with the demand for the firstborn.

Print ISSN: 2228-5563
online ISSN: 2588-4816

Religions and Mysticism

University of Tehran
Faculty of Theology
and Islamic Studies

Cite this article: Rakhshanifar, S., & Hakimifar, K. (2025). Molek among the Hebrews: A Hebrew God or an Ancient Ritual?. *Religions and Mysticism*, 57 (2), 553-570. (in Persian)

Publisher: University of Tehran Press.

© The Author(s).

DOI:<https://doi.org/10.22059/jrm.2025.389710.630587>

Article Type: Research Paper

Received: 2-Feb-2025

Received in revised form: 11-Mar-2025

Accepted: 18-Mar-2025

Published online: 19-Mar-2025

مولک نزد عبرانیان

خدایی عبرانی یا آیینی باستانی؟

سمیه رخشانی فر^۱ | خلیل حکیمی فر^۲ ✉

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد، گروه فلسفه و ادیان، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران. رایانامه: somayeh.rakhshanifar3@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه فلسفه و ادیان، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران. رایانامه: kh_hakimifar@theo.usb.ac.ir

چکیده

این آیه در عهد عتیق که «تمامی نخست زادگان متعلق به من هستند»، به دو گونه تفسیر شده است. یکی اینکه یهوه قربانی نخست زادگان را طلب می کرده و کودکان برای او قربانی می شده اند و دوم اینکه این آیه نفرت و انزجار یهوه از این عمل و هشدارهای سخت او علیه قربانی کودکان، به بنی اسرائیل را نشان می دهد. نویسندگان عهد عتیق «مولک» در خاور نزدیک باستان را به عنوان خدایی معرفی می کنند که قربانی کودکان برای او انجام می شده است. به نظر می رسد این نویسندگان به طور عمد قربانی کودکان را به خدای مولک نسبت دادند تا آن را عملی بیگانه و مورد نفرت یهوه نشان دهند و مردم را از تقدیم کودکان به یهوه بازدارند. سؤال اصلی این است که ارتباط قربانی کودک با مولک چیست؟ آیا مولک نام یک خداست یا یک آیین خاص؟ این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است که بر اساس متون مقدس، تاریخی و تفاسیر محققان انجام شده و به بررسی ماهیت، مفهوم و نقش مولک در نزد عبرانیان می پردازد.

کلیدواژه‌ها: مولک، قربانی، عهد عتیق، نخست زاده.

استناد: رخشانی فر، سمیه، و حکیمی فر، خلیل (۱۴۰۳). مولک نزد عبرانیان: خدایی عبرانی یا آیینی باستانی؟. ادیان و عرفان، ۵۷ (۲)، ۵۵۳-۵۷۰.

نوع مقاله: علمی-پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴

بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۲۱

پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸

انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۹

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

© نویسندگان

DOI: <https://doi.org/10.22059/jrm.2025.389710.630587>

مقدمه

در عهد عتیق خدایی به نام مولک، مولخ یا مولکوم عنوان شده است که نویسندگان عهد عتیق او را خدای آتش و خدای قربانی انسانی معرفی کرده اند. این خدا قربانی بشری را به عنوان بخشی از پرستش به پرستندگان خود الزام کرده است. ظاهراً او «خدای عمونیان بوده که مجسمه او را مانند انسانی می ساختند که دارای سری مانند گاو بود» (مستر هاکس، ۱۳۷۷: ۸۵۴). «این کار به شدت در کتاب مقدس عبرانیان محکوم شده است» (گواهی، ۱۳۹۰: ۵۶۱).

واژه «مولک» (מֹלֶךְ) احتمالاً از ریشه عبری ملک «מֶלֶךְ» در زبان عبری نشأت می گیرد که به معنای «پادشاه» یا «سلطان» است، هرچند برخی محققان معتقدند که این واژه ممکن است از زبان های دیگر خاور نزدیک باستان گرفته شده باشد. طبق متون دینی، پرستش مولک به ویژه در میان برخی از قبایل کنعانی و فنیقی رایج بوده که شامل قربانی کردن کودکان، معمولاً با سوزاندن آنها، بوده است. (Schmidt, 2021: 45) این واژه در کتاب مقدس می تواند نمادی از آیین های ناخوشایند برای یهوه باشد که برای نشان دادن اختلاف این خدا یا آیین، با یهوه به کار برده شده است (Day, 2000: 128).

از گزارش های کتاب مقدس برمی آید که در اغلب مکان های مقدس و بلندی های اسرائیل و یهودا قربانی کودکان اجرا می شده است. مهم ترین محل قربانی کودکان محرابی در دره بن هنوم^۱ بوده است که آنرا توفت^۲ می نامیدند. قربانی را به طور معمول در این مکان بنام خدای مولک تقدیم می کردند (لاویان: ۳۲-۳۵) مولک نامی است که چندین بار در عهد عتیق به کار رفته که عمده این اشارات در سفر لاویان هستند. عهد عتیق به شدت با اعمال مرتبط با مولک مخالفت می کند، اعمالی که به نظر می رسد مربوط به قربانی کردن کودکان بوده است. (Stavrakopoulou, 2013: 134-144)

آیین مولک در کتاب مقدس به عنوان آیینی معرفی شده که با قربانی فرزند در ارتباط بوده است. این اعتقاد وجود داشته که مولک خدایی بوده است که قربانی فرزند نخست را طلب می کرده است. در کتاب مقدس، سفر لاویان ۲۰ چنین آمده است: خداوند به موسی فرمود: «به قوم اسرائیل بگو که هرکسی چه اسرائیلی باشد چه بیگانه ای که در بین آنها زندگی می کند، اگر فرزندان خود را برای مولخ قربانی کند باید سنگسار شود». این آیه نشان دهنده این است که یهوه با قربانی فرزند برای مولک مخالف بوده است از طرفی براساس شواهد متعددی از کتاب مقدس نخست زادگان متعلق به یهوه هستند و بایستی به او تقدیم شوند. سؤالی که مطرح می شود این است که اگر نخست زاده قربانی می شد، دریافت کننده آن چه کسی بود؟ در زمینه قربانی به طور کل پاره ای تحقیقات انجام شده است که از آن جمله می توان به موارد زیر اشاره کرد:

¹. Ben Hinnom

². Topheth

در رابطه با موضوع قربانی اثری با عنوان «اسطوره قربانی» منتشر شده که علی اصغر مصطفوی در این کتاب به صورت گسترده به بررسی آئین قربانی و انواع آن در بین ملل و اقوام مختلف جهان پرداخته است. پژوهش دیگر، مقاله‌ای است با عنوان «قربانی در ادیان الهی» که در آن حسن فراهانی به بررسی خاستگاه قربانی با توجه به نظرات و دیدگاه‌های مردم‌شناسان پرداخته است و همچنین نگاه ادیان وحیانی را در این زمینه تشریح کرده است. اثر دیگر در این حوزه، مقاله‌ای با عنوان «قربانی در آئین یهود» از احمد آقایی است که به جایگاه قربانی در دین یهود پرداخته می‌شود.

طبق بررسی‌های صورت گرفته، در مورد نخست‌زادگی در یهودیت و ارتباط آن با قربانی تحقیقی به زبان فارسی یافت نشد اما آثاری به زبانهای دیگر منتشر شده که از آن جمله آنها عبارت است از دو رساله دکتری که در سالهای ۱۹۷۵ و ۲۰۱۸ منتشر شده‌اند. نخستین آنها پژوهشی است با عنوان «قربانی کودک در دین کنعانی و اسرائیلی: مطالعه‌ای درباره مولک و ملک^۳» که توسط موسکا^۴ نگارش یافته و نویسنده در آن به آئین قربانی کودک در میان کنعانیان و اسرائیلیان و ارتباط آن با آئین مولخ یا ملک پرداخته است. دومین مورد با عنوان «قربانی نخست‌زاده در کتاب مقدس عبری^۵» است که توسط دانام^۶ نوشته شده و نویسنده در آن آئین قربانی نخست‌زادگان در یهودیت را با توجه به عهد عتیق مورد ارزیابی قرار داده است.

قربانی برای مولک

آئین قربانی برای مولک از نظر یهوه عملی نفرت‌انگیز تلقی شده و در عهد عتیق در موارد متعدد منع شده است. «هیچ یک از فرزندان را برای بت مولک بر قربانگاه او نسوزان، چون این عمل، نام خداوند، خدای تو را بی‌حرمت می‌سازد» (لاویان ۲۱: ۱۸). همچنین در باب ۲۰ فقره ۶-۲ سفر لاویان خداوند به موسی فرمود: «به قوم اسرائیل بگو که هر کسی چه اسرائیلی باشد چه بیگانه‌ای که در بین آنها زندگی می‌کند، اگر فرزندان خود را برای بت مولک قربانی کند باید سنگسار شود. من خودم بر ضد او برمی‌خیزم و از بین قوم طردش می‌کنم، زیرا فرزندان خود را برای بت مولک قربانی کرده و با این کار خود معبد مرا آلوده و نام مقدس مرا بی‌حرمت نموده است». «قربانگاه‌هایی برای بت بعل در دره هنوم ساخته‌اند تا پسران و دختران خود را در حضور بت مولک قربانی کنند، من چنین دستوری به آنها نداده‌ام» (لاویان ۳۲: ۳۵). بنابراین براساس کتاب مقدس عبری، مولک‌پرستی مستقیماً با قربانی فرزند ارتباط داشت و قربانی فرزند برای بت مولک انجام می‌شد.

3. The Child Sacrifice in Canaanite and Israelite Religion: A Study in Mulk and mlk.

4. Mosca. P. G.

5. The sacrifice of the firstborne in the Hebrew Bible.

6. Danam. G.

کرنفیلد^۷ معتقد است که خدایی به نام مولک وجود داشته است. او برای تبیین دیدگاه خود به شش نکته اشاره می‌کند:

۱. قربانی‌هایی که به اصطلاح برای خدا تقدیم می‌شود، قربانی‌هایی هستند که در جهنم، چنان‌که در عهد عتیق آمده (گهنا)^۸ نامی برای جهنم، تقدیم شده‌اند.
۲. در سه لیست از خدایان اکدی، خدایی به نام مالک وجود دارد که پادشاه زیر زمین در میان خدایان بین‌النهرین است.
۳. خدایی به نام میلک^۹ در مجمع خدایان اوگاریتی دیده می‌شود.
۴. ملقارت^{۱۰} فینقی (پادشاه شهر) که با آتش در ارتباط است.
۵. خدای یونانی کرونوس که قربانی انسان دریافت می‌کرده و گفته می‌شود که این نام با کرینو^{۱۱} (به معنی حکومت کردن) مرتبط است که به لحاظ لغوی با ملک سامی مشابه است.
۶. کتیبه‌های عرب جنوبی نیز نشان دهنده وجود خدایی به نام ملک است (Kornfield, 1951: 287-313).

کرنفیلد با ارائه شواهد جدیدی بر این عقیده است که یک خدای رایج در شمال شرقی و در شمال غربی وجود داشته که سامی‌ها و اسرائیلی‌ها در طول دوره آشوری آن را وام گرفته‌اند. اما برخی این تفسیر از کتاب مقدس را قبول ندارند و وجود خدایی به نام مولک را نمی‌پذیرند و ادعا می‌کنند این بهوه بود که درخواست قربانی فرزند داشت. ایسفلدت^{۱۲} از جمله محققانی بود که این دیدگاه را به چالش کشید و عنوان کرد که هیچ سندی مبنی بر وجود خدایی به نام مولک در خارج از کتاب مقدس وجود ندارد. او معتقد است که مولک یک خدا نبوده بلکه واژه‌ای بوده است که برای توصیف قربانی فرزند انسان به کار می‌رفته است (Eissfeldt, 1935: 59).

دیدگاه دیگر این است که نویسندگان کتاب مقدس واژه مولک را نفهمیده‌اند یا حتی نویسندگان عهد عتیق عمداً توجه خوانندگان را از بهوه به خدای قربانی انسان (مولک) برگردانده‌اند تا عمل قربانی کودک را حذف کنند چرا که عملی بوده است که در بین قوم عبری رایج بوده است (Danam, 2018: 11). طرفداران این دیدگاه سعی دارند این فرمان بهوه در سفر خروج را که: «همه نخست زادگان از آن خداوند است»، را با آئین مولک ارتباط دهند و می‌گویند که این بهوه بود که این قربانی‌ها را می‌خواست و می‌پذیرفت و مولک تنها یک اصطلاحی است که برای چنین قربانی‌هایی به کار می‌رفته است. برخی هم بر این عقیده‌اند که مولک یک خدای زیرزمینی در خاور نزدیک باستان بوده که قربانی بچه می‌پذیرفت، برخی دیگر نیز سعی کرده‌اند که به این واژه معنی دیگری بدهند و ادعا

7. Kornfield

8. Gehena

9. milk

10. Melqart

11. kraino

12. Eissfeldt

کنند که مولک نام یک پادشاه یا نام یک خدای فینقی یا خدای کنعانی بوده که در طول سلطنت احاب یا احاز احیا شده است (Ibid, 2018: 13).

فوریر^{۱۳} از جمله محققانی است که با نظر ایسفلدت که معتقد بود مولک نوعی قربانی است نه نام یک خدا، موافق بود. او در تحقیقاتی که در زمینه قربانی‌های فینقی و کارتاژی داشته است به این نتیجه می‌رسد که «بل هامون»^{۱۴} یک خدای فینقی بوده که قربانی بچه می‌پذیرفته است. مردم در مواقع بحرانی سوگند یاد می‌کردند فرزندان خود را که معمولاً نخست‌زاده‌هایشان بودند، به‌عنوان قربانی به بل هامون تقدیم کنند. او همچنین ادعا می‌کند که این آیین در گذر زمان تغییر کرد و مردم شروع به خرید کودکان از خانواده‌های فقیرتر می‌کردند که بعدها این آیین نیز تغییر کرد و بره جایگزین کودک شد تا اطمینان حاصل کنند که لطف یا معجزه خداوند را دریافت خواهند کرد. بنابراین فوریر معتقد است که مولک نوعی قربانی بود که فینقی‌ها انجام می‌دادند و بعدها اسرائیلی‌ها نیز آن را پذیرفتند (Feverier, 1962: 1-10).

دیدگاه‌های ایسفلدت و فوریر مخالفانی هم داشت؛ از جمله دی وکس^{۱۵} که معتقد است این عمل در اواخر تاریخ اسرائیل و از خارج از یهودیت وارد آیین‌های اسرائیلیان شد که از سوی همه انبیا و کاتبان روحانی اسرائیل محکوم شده است و این عمل هیچ‌گاه بخشی از آیین اسرائیلیان نبوده است (De Vaux, 1961: 445). برخی هم بر این عقیده‌اند که این محکومیت نه به این دلیل که از لحاظ اخلاقی عملی غیرقابل دفاع بود؛ بلکه به این دلیل بود که یک آیین بیگانه بود که از بیرون وارد اسرائیل شد. (Stavrakopoulou, 2004: 154)

مارتین بوبر از دیگر مخالفان نظریه ایسفلدت است و می‌گوید اگر نظر ایسفلدت مبنی بر اینکه مولک نوعی قربانی بوده نه یک خدا، را بپذیریم در این صورت ترجمه سفر لاویان ۲۰: ۵ که در آن یهوه خطاب به بنی اسرائیل می‌گوید: (هر کس فرزندان خود را برای بت مولک قربانی کند باید سنگسار شود) دچار مشکل می‌شود. مولکی که در لاویان به کار رفته نمی‌تواند به‌عنوان نوعی قربانی ترجمه شود. (Buber, 1936: 217) دی وکس هم با نظر مارتین بوبر موافق است و معتقد است که ترجمه واژه مولک در سفر لاویان ۲۰: ۵ به‌عنوان نوعی قربانی بسیار سخت‌تر از ترجمه آن به‌عنوان یک خداست (De Vaux, 1964: 74).

نظر دیگری که دانام بدان اشاره می‌کند، این است که واژه مولک که در کتاب مقدس آمده است همان مولک یا مالکی است که ساکنان اولیه سامی بین‌النهرین و سوریه او را به‌عنوان خدای پشتیبان قسم‌ها و نذرهای گرامی می‌داشتند و فرزندان خود را به طرز وحشتناکی به او تقدیم می‌کردند (Danam, 2018: 16).

¹³ . Feverier

¹⁴ . Baal Hammon

¹⁵ . De Vaux

موسکا در رساله دکتری خود اشاره دارد که قربانی مولک در بین کارتاژی‌ها^{۱۶} بسیار رایج بوده، هرچند که این قربانی مختص نخست‌زاده یا فرزند آخر نبوده‌است. وی همچنین ادعا می‌کند آئین مولک می‌بایست تنها آئینی باشد که در اسرائیل و یهودیه باستان اجرا می‌شده‌است (Mosca, 1975: 235-238).

آشتیانی به گزارش‌هایی از بابل و کنعان اشاره می‌کند که وجود این قربانی بویژه در کارتاژ را تأیید می‌کنند که برای خدای کرونوس یا خدای زمان انجام می‌شده‌است و اسرائیلیان نیز این رسم را از کنعانیان اقتباس کرده‌اند. ایشان در ادامه نتیجه می‌گیرند که قربانی کودکان به عنوان یک رسم دینی تا قبل از تبعید در اسرائیل معمول بوده و روحانیت از آن پشتیبانی می‌کرده‌است. در دستورات رسمی اسرائیلیان نیز هیچ‌گونه منع دینی، نظیر آنچه پس از تبعید در تورات وارد شد، وجود نداشته‌است (آشتیانی، ۱۳۶۸: ۲۹۳).

دانام پس از پرداختن به نظریات محققان درباره کاربرد واژه «مولک» در عهد عتیق، نتیجه می‌گیرد که به احتمال زیاد این واژه یک آئین را به صورت یک فرد نشان داده باشد، چرا که شخصیت‌پردازی در بین نویسندگان جهان باستان یک عمل رایجی بوده‌است. کتاب مقدس عبری دارای شخصیت‌پردازی بسیاری است و مولکی که در سفر لایوان ۲۰: ۵ آمده‌است یکی از آن بسیار است. مولکی که در تمدن کارتاژی توصیف شده، یک نوع قربانی است اما این کلمه در ادبیات کتاب مقدس تجسم یافته تا تأثیر آن در نظام دینی کتاب مقدس را نشان دهد. .... مولک در کتاب مقدس از جمله در سفر لایوان ۲۰: ۵ اشاره به تجسم نوعی قربانی دارد که مردم برای بلع یا خدایان دیگری که در معابد مختلف پرستیده می‌شدند، تقدیم می‌شد. (Danam, 2018: 33,34)

در متون عهد عتیق

روایت اصلی در این رابطه در ارمیا یافت می‌شود. اولین روایت ارمیا ۳۲: ۳۵ است: «مکان‌هایی مرتفع برای بلع در دره بن هنوم ساختند تا پسران و دختران خود را برای مولک قربانی کنند، من هرگز چنین دستوری ندادم و حتی به ذهنم خطور نمی‌کرد که با ارتکاب چنین کارهایی باعث گناه مردم یهودا شوند.»

روایت دوم ارمیا ۷: ۳۱ «مکان‌هایی مرتفع به نام توفت^{۱۷} را در دره بن هنوم ساخته‌اند تا پسران و دختران خود را در آتش قربانی کنند، چیزی که من نه دستور داده‌ام و نه به ذهنم خطور کرده بود.»
روایت سوم ارمیا ۱۹: ۵ «آنها مکان‌هایی مرتفع برای بلع ساخته‌اند تا فرزندان خود را به‌عنوان قربانی در آتش بسوزانند، من هیچ‌گاه چنین دستوری به آنها نداده بودم و حتی به ذهنم هم خطور نکرده بود.»

¹⁶. Carthage. نام شهری باستانی در شمال آفریقا، جایی که هم اکنون کشور تونس در آن‌جا است.

¹⁷. Topheth

این‌ها سخنان یهوه علیه قربانی کردن کودکان توسط قوم اسرائیل است. به گفته ارمیا، این فعالیت‌های ظالمانه مردم است که باعث شد یهوه بنی اسرائیل را مجازات کند. محققین سعی می‌کنند این روایت‌ها را با ادعای یهوه در مورد نخست‌زاده در ادبیات اسفار پنجگانه مرتبط کنند. این امر عمدتاً به دلیل تقاضای خداوند برای نخست‌زاده و همراهی بنی اسرائیل با قربانی کودک بود، اگرچه نویسندگان متون عهد عتیق سعی می‌کنند آن را به‌عنوان محصول تلفیق عقاید دینی جلوه دهند. کتاب ارمیا به طور کلی چهار واقعیت را در مورد قربانی کردن کودک بیان می‌کند:

۱. جاهایی بود که بچه‌ها را برای بت‌ها قربانی می‌کردند.

۲. خدایانی بودند که قربانی فرزندان را دریافت می‌کردند یا می‌خواستند.

۳. این قربانی‌ها در مکان‌های مرتفع انجام می‌شد.

۴. توفت در دره بن هنوم مکان مهم قربانی بود.

بر اساس سفر تثنیه، این عمل نقض آن چیزی است که خداوند به آن‌ها دستور داده بود «فرزندان خود را در آتش قربانگاه قربانی نکنید» (تثنیه ۱۸: ۱۰). در کتاب دوم پادشاهان می‌بینیم، این چیزی است که خداوند از آن بیزاری می‌جوید و مجازات سختی را برای عاملان آن صادر می‌کند «یوشیای پادشاه به پرستشگاه توفت در دره بن هنوم بی‌حرمتی کرد، پس دیگر کسی نمی‌توانست دختر یا پسر خود را به‌عنوان قربانی سوختنی برای مولک قربانی کند» (دوم پادشاهان ۲۳: ۱۰). باید توجه داشت که در جاهای مختلفی قویاً تأیید می‌شود که این عمل «چیزی بود که خداوند به آن دستور نداد و هرگز نمی‌توانست به آن فکر کند». با این حال، روشن است که پرستندگان یهوه بدون این که بدانند کاری را انجام می‌دهند که خدایشان قبول نکرده است، این قربانی‌ها را به او تقدیم می‌کردند. این بدان معناست که در بین مردم در مورد قربانی کردن کودک سوءتفاهمی وجود داشت، یا نویسندگان کتاب مقدس عبری کل مفهوم قربانی کودک را اشتباه درک کردند. در این رابطه چهار احتمال می‌تواند باشد:

۱. نسل جدید از هشدادهای شریعت موسی در مورد قربانی کردن کودکان و بیزاری از اعمال همسایگان خود آگاه نبودند و از آنجایی که مردم اطراف آنها این کار را برای خدایان خود انجام دادند، برخی از قوم اسرائیل نیز برای خشنود کردن خدای خود، یهوه، این کار را انجام دادند، زیرا فکر می‌کردند که این همان کاری است که آنها نیز باید برای خدای خود انجام دهند تا خشنودی و برکات او را دریافت کنند.

۲. نسل جدید می‌دانستند که این کار اشتباه است، اما تحت تأثیر همسایگان و دوستان خود قرار گرفتند و در مراسم اجتماعی، به آنها پیوستند و از اعمال آنها پیروی کردند. آنها دستورات پیامبران و شریعت موسی را نادیده می‌گرفتند. از منظر جامعه‌شناختی تأثیرپذیری از محیط در هر جامعه‌ای اتفاق می‌افتد. چنانچه در جامعه مدرن در رابطه با بسیاری از اعمال و رفتارهای زندگی روزمره امروزی نیز صادق است.

۳. احتمال وجود انواع پرستش یهوه در میان اهل کتاب مقدس عبری وجود دارد. یکی از گزینه‌ها، قربانی کردن فرزند است و مردم آن را به همان صورت انجام می‌دادند که هر کس دیگری در این بافت فرهنگی کهن انجام می‌داد.

۴. نویسندگان کتاب مقدس عبری قربانی کردن کودک را در دوران پس از تبعید امری منفور می‌دانند. بسیاری از مردم، از جمله رهبران ملی، در گذشته قربانی کردن کودکان را انجام می‌دادند. اگرچه متن عهد عتیق به وضوح بیان می‌کند که آنها خدایان دیگر را می‌پرستیدند. این بدان معناست که اسرائیلیان مشرک بودند، هرچند افرادی در میان آنها بود که توحید داشتند. این کاتبان، و متنفذان بودند که شرک را ریشه‌کن کردند و جامعه توحیدی ساختند.

ممکن است با یک نگاه اجمالی به عهد عتیق قربانی کردن فرزند برای یهوه را بیابید که با این تفسیر در تضاد باشد. نویسندگان متن عبری ممکن است در نحوه ارائه یهودیت به مخاطبان نشان دارای انگیزه ایدئولوژیک یا الهیاتی باشند. هنگامی که یک خواننده امروزی متن را همان‌طور که هست دریافت می‌کند، ممکن است شواهدی پیدا نکند که نشان دهد یهوه مخالف هر نوع قربانی کردن کودک بود.

به هر حال، اگرچه در ارمیا، هیچ ارتباطی برای نخست‌زاده در رابطه با آئین قربانی مولک وجود ندارد، اما در میکا ۶: ۷ ارتباط واضحی بین نخست‌زاده و قربانی وجود دارد که می‌گوید: «اگر هزاران قوچ و ده‌ها هزار نهر لبریز از روغن زیتون را هدیه کنم آیا از من خشنود خواهد شد؟ اگر نخست‌زاده خود را برای کفاره گناهم قربانی کنم آیا گناه مرا می‌بخشد؟» به نظر می‌رسد این آیات کتاب میکا دلالت بر این دارد که قربانی کردن کودکان به طور کلی، به‌ویژه نخست‌زاده‌ها، در میان قوم اسرائیل انجام می‌شد، اگرچه ممکن است هدف آن با قربانی‌های رایج دیگر متفاوت باشد. لازم به ذکر است که قربانی کودک مانند سایر قربانی‌های معمولی حیوانات یا غلات یک قربانی معمولی نبود. قربانی نخست‌زاده به‌عنوان آخرین راه برای حل جدی‌ترین مسائل و شرایط بحرانی و یا بر اساس کتاب میکا، برای آموزش گناهان نابخشودنی آنها ارائه می‌شد. این بدان معناست که مردم فرزندان خود را قربانی می‌کردند تا گناهان و اعمال نادرست خود را مورد بخشش قرار دهند. اگرچه در نهایت، طبق متن، نفرین‌هایی را از جانب خدای کتاب مقدس عبری به ارمغان آورد. این نشان می‌دهد که مردم اولین فرزند خود را تقدیم می‌کردند، چیزی که خواسته خدا نبود و از آن متنفر بود و خشم خود را نشان داد. قربانی کردن کودکان در بسیاری از متون کتاب مقدس عبری به شدت محکوم شده‌است: خدایتان را مانند خدایان ایشان پرستش نکنید؛ زیرا در مراسم ستایش خدایان خودشان کارهای زشتی را که خداوند شما از آن نفرت دارد، انجام می‌دهند. آنها حتی فرزندان خود را در قربانگاه، در آتش قربانی می‌کنند» (تثنیه ۱۲: ۳۱)

«خداوند به موسی فرمود: به قوم اسرائیل بگو که هرکسی چه اسرائیلی باشد چه بیگانه‌ای که در بین آن‌ها زندگی می‌کند، اگر فرزندان خود را برای مولک قربانی کند باید سنگسار شود» (لاویان ۲۰:

۱۸) «هیچ یک از فرزندان را برای بت مولک بر قربانگاه او نسوزان، چون این عمل، نام خداوند، خدای تو را بی حرمت می‌سازد» (لاویان ۱۸: ۲۱). «ای کسانی که فرزندان خود را در غارهای سنگی قربانی می‌کنید... شما فکر می‌کنید من از این کارها خشنودم؟» (اشعیا: ۵، ۶)

«و پسران و دختران خود را که برای من به دنیا آورده بودید، گرفتید و آنها را به‌عنوان غذا برای بت‌ها قربانی کردید. تن‌فروشی شما کافی نبود؟ فرزندانم را ذبح کردی و آنها را قربانی بت‌ها کردی» (حزقیال ۲۱-۲۰: ۱۶). «پسرانی را که برای من به دنیا آورده بودند، به‌عنوان خوراک برای بت‌ها قربانی کردند... در همان روزی که فرزندان خود را کشتند و قربانی بت‌ها کردند، به معبد بزرگ من آمدند و آن را آلوده کردند» (حزقیال ۳۹-۳۷: ۲۳). «پس من هم احکام و قوانینی را به ایشان دادم که خوب و حیات‌بخش نبودند. ایشان را گذاشتم که با قربانی کردن فرزند اول خود برای بت‌ها، خود را آلوده سازند و به این ترتیب ایشان را جزا بدهم و بدانند که من خداوند هستم» (حزقیال ۲۶-۲۵: ۲۰).

این آیه یک بخش کلیدی است که با سؤالات و مسائل مختلفی درباره نخست‌زاده و قربانی شدن آنها آغاز می‌شود. طبق متن، این یهوه است که قوانینی را به آنها داده‌است که خوب نیستند. به این معنی که درخواست قربانی نخست‌زاده چیزی است که خداوند برای مجازات کردن مردم از آنها خواسته‌است. به عبارت دیگر، قربانی کردن فرزند اول چیزی نیست که خداوند از آنها می‌خواهد، اگرچه او بود که شریعت را صادر کرد و درخواست کرد که اولین فرزند قربانی شود. طبق سخنان حزقیال و ارمیا، انجام قربانی کودکان بخشی از پرستش یهوه نبود؛ بلکه به دلیل سازگار شدن مردم با فرهنگ‌های دیگر و نقض شریعت است که به آنها داده شده‌است. گرینبرگ می‌گوید: «تلفیق اصطلاحات برگرفته از قانون نخست‌زادگان و قانون سوزاندن کودکان، در متن است، که منجر به اتهام بی‌سابقه و باورنکردنی شد که اسرائیلی‌ها مرتباً هر نخست‌زاده‌ای را به‌عنوان قربانی تقدیم می‌کردند که این اغراقی آشکار است» (Greenberg, 1983: 370).

به گفته نویسندگان کتاب مقدس، شرارت، ارتداد و آلودگی بنی اسرائیل باعث می‌شود که یهوه به آنها اجازه دهد این چیزهای دردناک را تجربه کنند. در اینجا خداوند نیست که قوانینی را به آنها داده‌است که آنها قادر به پیروی از آنها نیستند؛ بلکه اعمال و رفتار آنها باعث می‌شود که خداوند به آنها اجازه دهد تا از انتخاب خود پیروی کنند. عمل مردم باعث می‌شود که خداوند برای مجازات آنها اقدام کند. خداوند به فطرت فراگیر انسان اجازه داد تا دست به اعمال دردناکی بزند که از نظر آنها چیزهای خوبی است. گرچه این کودکان هستند که در رنج هستند، اما درد والدین نیز عذابی از جانب خداوند برای نافرمانی و قساوت قلب آنهاست.

بنابراین، قانون خوب به دلیل نافرمانی مردم بد و به روشی اشتباه تفسیر شد. خدا درخواست کرد که نخست‌زاده را بازخرید یا تقدیس کنند، به موجب آن مردم در قربانی کردن فرزندان خود افراط کردند. به عبارت دیگر، در اینجا قانون تقدیس نخست‌زادگان (خروج ۱۳: ۲) «تمام نخست‌زاده‌های مذکر را برای من وقف کن. زیرا هر نخست‌زاده مذکری که در میان بنی اسرائیل متولد شود، چه انسان و چه

حیوان، از آن من است») به قانون آلودگی و کشتار تبدیل شد. هیدر درباره این عبارات حزقیال می‌گوید: «نتیجه امتناع اسرائیل از اطاعت از خداوند مانند جزای فرعون و مرگ نخست‌زادگان است، اما این بار به دست خود آن مردان» (Heider, 1988: 724-721).

جنسون نیز خاطرنشان می‌کند که «حزقیال اکنون، قربانی کودک را نوعی اثبات نهایی شرارت اسرائیل و آلودگی ناشی از بت‌پرستی آنها می‌خواند» (حزقیال ۲۰: ۲۶)، و فرمان انجام آن را حکمی می‌نامد که موجب ارتقای زندگی آنان نمی‌شود. اما خداوند می‌فرماید که اوست که دستور داده‌است. جنسون برای این سخن، دلیلی ارائه می‌دهد که «او این کار را برای مجازات اسرائیل به‌خاطر ناجوانمردی و ارتدادشان با سوق دادن آنها به عمق نهایی سرکشی، به وحشت محض، جایی که ممکن است سرانجام وضعیت ناامیدکننده خود را تصدیق کنند، انجام‌داد (Jenson, 2009: 159).

گرینبرگ نیز با این ایده موافق است که اسرائیل به طور مداوم قوانین خوب و حیات‌بخش خدا را رد می‌کردند و از اینرو قوانین ناشایست و مرگ جایگزین شدند (Greenberg, 1983: 368-69). سخنان انبیا نیز شواهدی در تایید این نظریه هستند؛ در اشعیا ۶: ۹ و بعد از آن می‌بینیم که خداوند به اشعیا فرمود: «برو به مردم بگو دیگر هر چقدر گوش کنی، درک نخواهید کرد و هر قدر نگاه کنی، نخواهید فهمید که چه می‌گذرد... ذهن‌های آنها را گند، گوشه‌پایشان را کر و چشمانشان را کور کن تا نتوانند ببینند، بشنوند یا بفهمند تا به سوی من بازگرداند و شفا یابند». در اشعیا ۶۳: ۱۷ نیز چنین آمده‌است: «ای خداوند، چرا اجازه می‌دهی از راه تو منحرف شویم؟ چرا اجازه می‌دهی، آن قدر خود رای می‌شویم که از تو روی برگردانیم؟»

به هر حال، باید نحوه تفسیر اشتباه مردم از قانون نخست‌زاده و اعتقاد به معنای تحت‌اللفظی آن را نیز در نظر گرفت. متن کتاب مقدس عبری نشان می‌دهد که مردم نخست‌زاده‌های خود را حتی در پرستش خدایان و بت‌های دیگر مانند بعل، یا در قربانی مولک یا یهوه تقدیم می‌کردند. از نظر حزقیال، قربانی کودک مکروه است و خداوند نه از آن راضی است و نه آن را می‌پذیرد. با این حال، این عبارات به وضوح نشان می‌دهند که این یهوه بود که این دستورات را صادر کرد. این قانون بد طبق سخن حزقیال، دارای هدفی شایسته بود، اما با استفاده و تفسیر نادرست آن توسط مردم در قربانی کردن فرزندانشان، (شاید حتی برای یهوه)، ناشایست شد. مردم نیز مانند پرستندگان خدایان دیگر فکر می‌کردند که کار درستی انجام می‌دهند. انبیا در پاسخ به صراحت اعلام کردند که این خواست خداوند نبوده و قربانی کردن فرزند امری است که دیگران انجام می‌دهند، هر چند بنی اسرائیل نیز آن را انجام می‌دادند.

با این وجود، شواهد قابل توجهی نشان می‌دهد که کودکان در آئین قربانی مولک قربانی شده‌اند. باید رابطه بین تقاضای یهوه برای اولین فرزند و قربانی مولک را در نظر گرفت. سؤال اصلی این است که آیا این قربانی‌ها یکسان هستند یا متفاوت؟ ممکن است با اطمینان ادعا شود که قربانی‌های مولک

به هیچ وجه نباید با تقدیم اولین فرزند به یهوه یکسان شود. این دو به دلایل زیر از هر نظر کاملاً متفاوت هستند:

۱. یهوه فقط نخست‌زادگان را می‌طلبد، و حتی در این مورد نیز تقاضای قربانی شدن آنها را ندارد. قوم اسرائیل در مقطعی از تاریخ خود این کار را انجام داده بودند که پیامبران و نویسندگان کتاب مقدس عبری با آن مخالفت کردند. با این حال، در آیین مولک، تقاضای انحصاری برای اولین فرزند وجود ندارد. قربانی می‌تواند هر کودکی باشد، از جمله فرزند اول. متون عبری زیر این را تأیید می‌کند: در لاویان ۱۸: ۲۱ آمده است: «هیچ یک از فرزندان خود را برای بت مولک بر قربانگاه او نسوزان، چون این عمل، نام خداوند، خدای تو را بی‌حرمت می‌سازد». این بدان معناست که مولک هر فرزندی را می‌پذیرد، نه فقط نخست‌زاده را. همین‌طور در لاویان ۲۰: ۲-۵ خداوند به موسی فرمود: «به قوم اسرائیل بگو که هرکسی چه اسرائیلی باشد چه بیگانه‌ای که در بین آنها زندگی می‌کند، اگر فرزندان خود را برای بت مولک قربانی کند باید سنگسار شود. من خودم بر ضد او برمی‌خیزم و از بین قوم طردش می‌کنم، زیرا فرزندان خود را برای بت مولک قربانی کرده و با این کار معبد مرا آلوده و نام مقدس مرا بی‌حرمت نموده است. اگر مردم از گناه او چشم‌پوشند و او را محکوم به مرگ نکنند، آن وقت خودم به ضد او و خانواده‌اش و همه کسان دیگری که با پرستش بت مولک به من خیانت کرده‌اند، برمی‌خیزم و آنها را از بین قوم طرد می‌کنم».

۲. در تقاضای یهوه برای نخست‌زاده، شرط بازخرید وجود دارد.

در خروج ۱۳: ۱۳ می‌خوانیم: «به جای نخست‌زاده‌ی الاغ یک بره تقدیم کن و اگر نخواستی بره تقدیم کنی، گردن او را بشکن ولی بجای نخست‌زاده‌ی پسر فدی‌ای بده»، در حالی که در قربانی مولک، هیچ شرط بازخریدی وجود ندارد.

۳. یهوه فرزند اول دختر یا هیچ فرزند دیگری را خارج از نخست‌زاده پسر نخواست، در حالی که در آیین مولک دختران نیز قربانی می‌شدند. در کتاب دوم پادشاهان ۲۳: ۱۰ آمده است: «یوشیای پادشاه به پرستش‌گاه توفت در دره‌ی بن‌هنوم بی‌حرمتی کرد، پس دیگر کسی نمی‌توانست دختر یا پسر خود را به‌عنوان قربانی سوختنی برای مولک قربانی کند» در کتاب ارمیا نیز به عمل قربانی کردن دختر و پسر اشاره شده است: «مکان‌هایی مرتفع برای بعل در دره‌ی بن‌هنوم ساختند تا پسران و دختران خود را برای مولک قربانی کنند، من هرگز چنین دستوری ندادم و حتی به ذهنم خطور نمی‌کرد که با ارتکاب چنین کارهایی باعث گناه مردم یهودا شوند» (ارمیا ۳۲: ۳۵).

تقاضای خداوند برای نخست‌زاده و قربانی فرزندان برای مولک را نمی‌توان یکسان دانست. نویسندگان کتاب مقدس عبری از قربانی کردن کودکان در زمینه‌های مختلف آگاه بودند. به نظر می‌رسد که در زمان انبیاء این امر می‌توانست در میان پیروان کتاب مقدس عبری رواج داشته باشد. شاید مردم آن را اجرا می‌کردند و فکر می‌کردند که این چیزی است که خدایشان خواسته و از آن راضی است. با این حال، از سخنان انبیاء اینگونه برداشت می‌شود که آنان مخالف با رویه رایج مردم بودند و

آن را به عنوان یک عمل سرکشانه محکوم می‌کردند و از آنها می‌خواستند که آن را ترک کنند و به شکل واقعی عبادت بازگردند. به عبارت دیگر، مولک پرستی نمایانگر یک جنبه تاریک از تاریخ مذهبی و فرهنگی عبرانیان و نشان‌دهنده چالش‌ها و تنش‌های موجود در برابر نفوذ فرهنگ‌های بیگانه و حفظ هویت دینی بوده است.

در کتاب مقدس عبری با دو نوع عمل متفاوت روبرو می‌شویم. مواقعی وجود دارد که پادشاهان و آیین‌های سلطنتی قربانی کردن کودکان را به عنوان بخشی از دین رسمی تأیید می‌کردند. در آن زمان برخی از پیامبران و کاهنان در مقابل آن ایستادند. مواقع دیگری هم وجود دارد که پادشاهان مخالف هر گونه بت‌پرستی و قربانی بودند و کاهنان و پیامبرانی که از قربانی کردن کودکان حمایت کردند و در برابر پادشاهان ایستادند. هر ارجاع به قربانی کودک و قربانی مولک، نشان می‌دهد که این شیوه، توسط نویسندگان عهد عتیق مورد تأیید نیست. هدف این نویسندگان، حمله به این اعمال و فراخواندن مردم به بازگشت به سوی خدای خود بود. انبیا نیز آنها را در صورت ارتداد و عدم بازگشت به سوی خدا از عذاب قریب‌الوقوع معبودشان خبر دادند.

به‌عنوان مثال، در تثنیه ۱۸: ۱۰ هشدار در مورد قربانی کردن کودکان در آتش، جادوگری، پیشگویی، و پرستش دیگر خدایان و الهه‌ها، آمده است: «فرزندان خود را در آتش قربانگاه قربانی نکنید... خداوند از مردمی که این کارهای زشت را انجام می‌دهند، بیزار است...» یا در کتاب دوم پادشاهان ۳-۴: ۱۶ چنین می‌خوانیم: «اما او در راه پادشاهان اسرائیل رفت. او حتی پسر خود را به‌عنوان قربانی در برابر بت سوزاند، و از رسوم نفرت‌انگیز اقوامی که خداوند از پیش قوم اسرائیل بیرون رانده بود تقلید نمود. او در پرستش‌گاه‌های مرتفع و در زیر هر درخت سبزی قربانی کرد و بخور سوزاند.» به همین ترتیب درجایی دیگر از کتاب دوم پادشاهان ۱۷-۱۶: ۱۷ می‌بینیم: «آنها همه احکام یهوه خدای خود را ترک کردند و برای خود دو گوساله فلزی و الهه اشعه ساختند و تمام آنچه را در آسمان بود، پرستش کردند و بت بلع را خدمت نمودند و پسران و دختران خود را به‌عنوان قربانی در آتش سوزاندند و فال و جادو کردند و خود را در نظر خداوند، به پلیدی فروختند و خشم او را برانگیختند.» قربانی کودکان دلیل سقوط آنها به دست دشمنان‌شان شد، زیرا خدای آنها از آن متنفر است. «خداوند بسیار خشمگین بود و ایشان را از حضور خود دور کرد و فقط قوم یهودا باقی ماند. مردم یهودا هم از احکام خداوند اطاعت نکردند و از رسوم و شیوه‌هایی که مردم اسرائیل در پیش گرفته بودند، تقلید کردند. خداوند فرزندان اسرائیل را طرد کرد. ایشان را مجازات کرد و به دست تاراجگران سپرد و از حضور خود بیرون راند.» (همان، ص، ۱۷: ۱۸). در این متون، کودکان به‌عنوان بخشی از پرستش که توسط خدای کتاب مقدس عبری ممنوع است، در آتش سوزانده یا قربانی می‌شوند.

محققان معتقدند که کتاب مقدس ویراستاران مختلفی داشته است که بخش‌های مختلف کتاب مقدس عبری را در زمان‌های مختلف ویرایش کرده‌اند. با این وجود، کل متن کتاب مقدس عبری به اتفاق آراء از انجام قربانی کردن کودکان توسط بنی اسرائیل در پرستش یهوه نفرت دارد و کاملاً آن را

رد می‌کند. در پرستش یهوه شواهدی دال بر قربانی کردن فرزند وجود دارد. این بدان معناست که در بین مقامات مذهبی، مردم و یا نویسندگان کتاب مقدس از واژه عبری به معنی «وقف کردن» یا «دادن»، درک اشتباهی وجود داشته‌است. با این حال، این کلمه می‌تواند معانی مختلفی بر اساس زمینه استفاده از آن، داشته باشد. واژه دیگری که برداشت‌های متفاوتی از آن شده‌است واژه مولک است کلمه‌ای که در زمینه قربانی کردن کودکان به کار می‌رود. به نظر می‌رسد این کلمه به‌عنوان مترادف برای قربانی کودک استفاده می‌شود که به موجب آن کودک از قلمرو انسانی به قلمرو مقدس تبدیل می‌شود تا برای خدا قربانی شود. با این حال، در مورد استفاده از این واژه در بین محققان اختلاف نظر وجود دارد.

در مورد قربانی مولک، مردم می‌دانند که قربانی مولک، سوزاندن فرزندان در آتش است. این برداشت مشترک مردمی بود که شاهدان عینی مراسم مذهبی این آیین‌ها بودند. درک متن این نوشته‌ها برای ما بسیار دشوار است، جدا از این که فرض کنیم افرادی وجود داشته‌اند که فرزندان خود را به قربانی مولک تقدیم کرده‌اند. نویسندگان کتاب مقدس در مورد مجازات چنین افرادی به آنها هشدار می‌دهند، اگرچه ممکن است مردم این نوع از پرستش را به یهوه نیز عرضه کرده باشند، زیرا فکر می‌کنند این چیزی است که از آنها خواسته شده‌است. نویسنده در تلقی ایدئولوژیک خود علیه این گونه افراد و رویه آنها صحبت می‌کند رویه‌ای که در گذشته رواج داشت اما دیگر رایج نبود.

مولک یک اصطلاح است که برخی از محققان آن را اصطلاحی پونیک^{۱۸} می‌دانند که به معنی خدا نیست؛ بلکه یک اصطلاح برای قربانی است. احتمال بیشتری نیز وجود دارد که این اصطلاح برای نوع خاصی از قربانی استفاده شود که در آن کودک به‌عنوان قربانی استفاده می‌شود. این سؤال باقی می‌ماند که اگر این یک اصطلاح قربانی در ادبیات پونیک است، چگونه در کتاب مقدس عبری از آن استفاده می‌شود، و مردم یا خوانندگان چگونه معنی آن را فهمیدند؟ شکل نهایی متونی که در کتاب مقدس عبری داریم، مولک را به‌عنوان یک بت یا خدایی توصیف می‌کند که قربانی کودکان را می‌پذیرد. با این حال، هشت مورد از واژه مولک در کتاب مقدس عبری وجود دارد که همه، به جز یک مورد که در لاویان ۲۰: ۵ آمده‌است را می‌توان به‌عنوان قربانی مولک ترجمه کرد.

اصطلاحات مربوط به قربانی‌های دیگر نیز به شکل‌های مشابه وجود دارد. به‌عنوان مثال، اصطلاح عبری قربانی سوختنی است، و اصطلاح قربانی گناه است. این‌ها به‌عنوان خدایان ترجمه نمی‌شوند؛ بلکه به‌عنوان نوعی قربانی ترجمه می‌شوند، و بنابراین مولک را نیز می‌توان به روشی مشابه ترجمه کرد.

تنها در لاویان ۲۰: ۵ است که از مولک به‌عنوان خدا یاد شده‌است نه قربانی. «خودم بر ضد او و خانواده‌اش خواهم نشانم به همراه همه کسان دیگری که با پرستش بت مولک به من خیانت کرده‌اند،

پونیک، گویشی از زبان فینیقی است که کارتاژیان به آن سخن می‌گفتند. Punic. 18.

برمی‌خیزم و آنها را از بین قوم طرد می‌کنم». در این آیه مشخص می‌شود که این کلمه به معنی خدایی به نام مولک به کار رفته است تا نوعی قربانی. محققین می‌کوشند راه‌حل‌های مختلفی برای این تفسیر بیابند. برای مثال، دی وکس پیشنهاد می‌کند که این واژه می‌توانست یک اصطلاح قربانی در میان یونیک‌ها باشد، که به اشتباه به عنوان خدا توسط نویسندگان اسرائیلی، در کتاب مقدس به عنوان خدایی که قربانی کودکان را می‌پذیرد معرفی شده است (De Vaux, 1964: 70). سؤالی که باید پرسید این است که اگر مولک خدا نبود آنها فرزندان خود را به کدام خدا تقدیم کردند؟ برای درک این موضوع، ما به منابعی نگاه می‌کنیم که در آن قربانی کودک توضیح داده شده است؛ اما از نام مولک استفاده نشده است.

در ارمیا ۳۲: ۳۵ نویسنده می‌گوید: «مکان‌هایی مرتفع برای بعل در دره بن هنوم ساختند تا پسران و دختران خود را برای مولک قربانی کنند، من هرگز چنین دستوری ندادم و حتی به ذهنم خطور نمی‌کرد که با ارتکاب چنین کارهایی باعث گناه مردم یهودا شوند.» اینجا یک تناقض وجود دارد. به نظر می‌رسد که آنها در دره بن هنوم برای بعل بناهایی ساختند، اما پسران و دختران خود را به مولک تقدیم کردند. دو خدا در یک خدا، اما فرزندان تنها به یک خدا تقدیم شدند؟ آیا خدای دیگر، بعل، قربانی فرزندان را پذیرفت؟ اگر می‌پذیرفت، چرا قربانیان به مولک تقدیم شدند نه بعل؟ اگر ترجمه واژه را به نوعی قربانی تحت عنوان مولک تعبیر کنیم، معنای آن روشن‌تر است و هیچ خلطی وجود ندارد. به طور سنتی، هر مکان عبادت به نام خدای خود، و عبادت برای آن خدای خاص در همان مکان مخصوص انجام می‌شود. اگر بعل در دره بن هنوم پرستش می‌شود، باید عبادات برای او انجام می‌شد. به نظر می‌رسد در این متن به نوع قربانی مردم به بعل اشاره دارد و نه خدایی دیگر به نام مولک.

این تعبیر با اشارات دیگری که در ارمیا آمده است به وضوح بیشتر تأیید شده است. به عنوان مثال، در ارمیا ۳۷: ۳۱ می‌خوانیم: «آنها مکان‌های بلند توفت را در دره بن هنوم ساخته‌اند تا پسران و دختران خود را در آتش بسوزانند، چیزی که من دستور ندادم و به ذهنم خطور نکرد.» در اینجا نامی از خدا ذکر نشده است و بنابراین خواننده در شناسایی معبود دچار ابهام می‌شود. با این حال، کودکان در این مکان برای خدایی قربانی شدند، و ما باید این خدا را در دره بن هنوم شناسایی کنیم. در ارمیا ۱۹: ۵، ۶ واضح‌تر توضیح داده شده است: «آنها قربانگاه‌هایی را برای بعل برپا کرده‌اند تا فرزندان خود را به عنوان قربانی در آتش بسوزانند، چیزی که من هیچ‌گاه دستور ندادم و حتی به ذهنم خطور نکرد. پس زمانی خواهد آمد که این محل دیگر به نام توفت یا دره بن هنوم خوانده نخواهد شد، در عوض آن را دره کشتارگاه خواهند نامید.» این آیه تأیید می‌کند که مکان‌های بلند، در دره بن هنوم به منظور قربانی کردن فرزندان برای بعل ساخته شده است. هر دو آیه بیان می‌کنند که آنچه مردم انجام می‌دادند چیزی نبود که خدایشان یهوه خواسته بود. این بدان معناست که مردم این کار را انجام می‌دادند که گویی خدا آن را خواسته است، اما نویسنده توضیح می‌دهد که این چیزی نیست که یهوه خواسته است. بنابراین در

بین مردم سوءتفاهم ایجاد می‌شود و نویسندگان سعی می‌کند به آنها بگوید، آنها خواسته‌های یهوه را اشتباه فهمیده‌اند.

نتایج

متون باستانی سرخ‌هایی در مورد قربانی کردن کودک در آئین مولک به ما داد. در تحقیق حاضر رابطه بین قربانی کردن کودک و به اصطلاح آئین مولک را در کتاب مقدس عبری تجزیه و تحلیل کردیم. این سؤال که آیا اصطلاح «مولک» به یک خدا یا نوعی قربانی انسانی اشاره دارد، مورد ارزیابی قرار گرفت و این موضع سنتی را که مولک خدایی است که به‌عنوان بخشی از عبادت خود به قربانی کردن انسان نیاز دارد، با اشاره به آیات لاویان، دوم پادشاهان و ارمیا را به چالش کشیدیم.

این دیدگاه وجود دارد که مولک خدای قربانی کودک نبود؛ بلکه نوعی قربانی بود. اما این کلمه در کتاب مقدس عبری و در دیگر کاربردهای باستانی خاور نزدیک، نشان‌دهنده خدایی است که قربانی انسان می‌پذیرد. ادعای آنان، نه در کل کتاب مقدس عبری و نه در متون خاصی که تفسیر می‌کردند نمی‌تواند درست باشد، زیرا متون مولک را به‌عنوان خدایی توصیف می‌کنند که کودکان را با سوزاندن آنها در آتش می‌پذیرد. در مقابل محققانی بودند که با تأیید تفسیر سنتی، متون متعددی را در خاور نزدیک گردآوری کردند تا در مورد وجود یک خدای قدیمی به نام مالک یا ملیک استدلال کنند و این خدا را با کتاب مقدس مرتبط کردند. اما به نظر می‌رسد این یک فرض باشد که این خدایان اکدی با مولک عبری برابر باشند. بنابراین، تفسیر سنتی از مولک به‌عنوان خدایی که خواستار قربانی کردن کودک بود نیز نمی‌تواند راه حلی برای این مسائل در ترجمه اصطلاح مولک ارائه دهد.

در کتاب مقدس عبری، مولک به وضوح به‌عنوان خدایی نشان داده شده است که قربانی کودکان را می‌پذیرد، اگرچه در نوشته‌های یونیکوی مولک یک نوع قربانی است و نه یک خدا. پژوهش حاضر این احتمال را مطرح کرد که مولک یک عمل مذهبی بود که به آن شخصیت داده شد و می‌توانست در گذشته نوعی آئین قربانی کودک باشد که سپس در کتاب مقدس عبری تجسم یافته است. شخصیت‌پردازی، یک روش ادبی رایج در میان نویسندگان متون باستانی بود. آئین مولک نوعی قربانی کردن کودک بود که برای نشان دادن تأثیر آن بر نظام دینی کتاب مقدس عبری، تجسم یافته است. برخی از نویسندگان کتاب مقدس عبری مولک را به‌عنوان یک خدای زنده که مردم به دلیل ترس و وحشت از او پیروی کردند نویسندگان کتاب مقدس عبری به مخاطبان خود نشان می‌دادند که اعمال مذهبی آنها مورد قبول خدایشان نیست و بنابراین نباید آنها را اجرا کرد. نویسندگان کتاب مقدس عبری از شخصیت‌پردازی به‌عنوان بخشی از ابزار ادبی خود برای ارائه افکار و ایده‌های خود استفاده کردند و به این گونه قربانی تجسم بخشیده‌اند. بنابراین، می‌شود گفت که تنها مرجعی که در کتاب مقدس از خدایی به نام مولک یاد شده است لاویان ۲۰: ۵ بود که این اشاره به تجسم نوع قربانی‌هایی است که مردم برای بعل، یا به خدایان دیگری که در زیارتگاه‌های مختلف پرستش می‌شدند، تقدیم می‌کردند.

فهم اصطلاح مولک، به عنوان نوعی قربانی شخصیت‌پردازی شده، منجر به بررسی ماهیت و منحصر به فرد بودن این قربانی و ارتباط آن با تقاضای نخست‌زاده شد. این تحقیق نشان داد که هیچ ارتباطی بین تقاضای خداوند برای نخست‌زاده و قربانی‌های مولک در رابطه با قربانی کردن فرزند وجود ندارد. خواسته خداوند برای پسران نخست‌زاده بود نه برای دختران. اما در مورد قربانی مولک، قربانی می‌تواند پسر یا دختر، نخست‌زاده یا آخرین فرزند باشد. با این حال، مردم واقعاً فرزندان خود را به خداوند تقدیم می‌کردند. نویسندگان کتاب مقدس معتقدند که مردم بدون اینکه بدانند این قربانی‌ها غیرقابل قبول است، آن را به خدای خود تقدیم می‌کردند.

منابع

کتاب مقدس

آشتیانی، جلال‌الدین (۱۳۶۸)، تحقیقی در دین یهود، تهران نشر نگارش

گواهی، عبدالرحیم (۱۳۹۰)، فرهنگ توصیفی ادیان، تهران پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

هاکس، جیمز (۱۳۷۷)، قاموس کتاب مقدس، تهران انتشارات اساطیر

References

The Holy Bible in Persian (1895), London: British and Foreign Bible Society.

Ashtiani, Jalal al-Din (1989). *An Investigation into the Religion of Judaism*. Tehran: Negarsh. (in Persian)

Buber. M. (1967). *Kingship of God*, London: Humanity Books.

Danam. G. (2018). *The sacrifice of the firstborne in the Hebrew Bible*. University of Sheffield Department of Philosophy.

Day, John (2000). *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*. Sheffield Academic Press. ISBN 1-85075-986-3.

De Vaux. R. (1964). *Studies in Hebrew Bible Sacrifice* (Cardiff: University of Wales Press.

Eissfeldt. O. (1935). *Molk als Opferbegriff im Punischen und Hebraischen und das Ende des Gottes Molech*, Halle: Niemeyer.

Fevrier. (1962). *Le rite de substitution dans les textes de N'Gaous*.

Gavahi, Abd al-ahim (2011). *A Descriptive Dictionary of Religions*. Tehran: Research Institute for Humanities and Cultural Studies. (in Persian)

Greenberg. M. (1983). *The Anchor Bible: Ezekiel 1-20*, New York: Dooubleday.

Hawkes, J. W. (1928), *Persian Bible Dictionary*, Tehran: Asatir. (in Persian)

Heider. G. C. (1985). *The Cult of Molek: A Reassessment*, Sheffield: JSOT Press.

Jenson. R. W. (2009). *Ezekiel, SCM Theological Commentary on the Bible*; London: SCM Press.

Mosca. P. G. (1975). *The Child Sacrifice in Canaanite and Israelite Religion: A Study in Mulk and mlk*. Unpublished Dissertation; Harvard University.

Stavrakopoulou. F. (2004). *King Manasseh and Child Sacrifice: A Biblical Distortion of Historical Realities*. Berlin: Walter de Gruyter.

Stavrakopoulou, Francesca (2013). *The Jerusalem Tophet Ideological Dispute and Religious Transformation*. *Studi Epigrafici e Linguistici*. 30: 137-158.

Schmidt, Brian B. (2021) « *Molech, Moloch: I Hebrew Bible/Old Testament* .« In Furrey, Constance M.; et al. (eds.). *Encyclopedia of the Bible and its Reception*. Vol. 19: Midrash and Aggada-Mourning. de Gruyter.

W. Kornfield. W. (1951) « *Der Moloch: eine Untersuchung zur Theorie O. Eissfeldts*, WZKM 51.